

**ZAIF ESHITUVCHI O'QUVCHILARDA ONA TILI DARSLARIDA NUTQIY
KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI**

Patxullayeva Fotima Bahodir qizi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi ijtimoiy himoya

milliy agentligi, Toshkent shahar, Olmazor tumani

106-sonli alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan kar va zaif

*107-eshitadigan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatining, ona tili va
adabiyot fani o'qituvchisi.*

Annotatsiya

Maqolada zaif eshituvchi o'quvchilarda ona tili darslarida nutqiy kompetensiyani shakllantirishning nazariy-pedagogik asoslari, metodik yondashuvlar, amaliy ishlar va samarali usullar tadqiq etiladi. Nutqiy kompetensiya kontseptsiyasi, uning komponentlari, zaif eshituvchi o'quvchilarga xos xususiyatlar, hamda interfaol metodlar asosida nutq ko'nikmalarini rivojlantirish yo'llari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari asosida pedagogik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar

zaif eshituvchi o'quvchi, ona tili, nutqiy kompetensiya, pedagogik metodlar, lingvodidaktika, inkluziv ta'lim.

Kirish

1.1. Tadqiqotning dolzarbligi

Hozirgi ta'lim tizimida zaif eshituvchi o'quvchilarning til va nutq malakalarini rivojlantirish muhim ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida qolmoqda. Nutqiy kompetensiya — bu nafaqat til qoidalarini o'zlashtirish, balki o'quvchining fikrini aniq va mantiqiy ifodalash, muloqot qilish qobiliyatidir. Zaif eshituvchi o'quvchilarda nutqiy kompetensiyani shakllantirish — inkluziv ta'limning ustuvor vazifalaridan biridir. Bugungi globallashuv va axborotlashuv sharoitida jamiyat a'zolaridan yuqori darajadagi kommunikativ faollik, mustaqil fikrlash hamda ijtimoiy moslashuv talab etilmoqda. Ayniqsa, ta'lim jarayonida alohida ehtiyojga ega bo'lgan, jumladan, zaif eshituvchi o'quvchilarning til va nutq imkoniyatlarini rivojlantirish masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Chunki nutqiy kompetensiya o'quvchining nafaqat ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatini, balki uning jamiyatdagi to'laqonli ishtirokini ham belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Zaif eshituvchi o'quvchilarda nutqiy rivojlanish eshitish analizatorining cheklanganligi sababli sekin kechadi, bu esa ularning so'z boyligi, grammatik tuzilmalarni to'g'ri qo'llashi hamda og'zaki va yozma nutqni izchil shakllantirishida qator qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Shu bois ona tili darslarida bunday

o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini shakllantirish maxsus pedagogik yondashuvlar, moslashtirilgan metodlar va vizual-texnologik vositalar asosida tashkil etilishi zarur. O'zbekiston Respublikasi ta'lim siyosatida inklyuziv ta'limni rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri etib belgilangan bo'lib, bu jarayonda zaif eshituvchi o'quvchilarning sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, "Inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi"da alohida ehtiyojga ega bolalarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish ta'lim samaradorligining asosiy mezonlaridan biri sifatida qayd etilgan. Mazkur hujjat ona tili fanining zaif eshituvchi o'quvchilar nutqini rivojlantirishdagi yetakchi rolini yanada kuchaytiradi.

Shu nuqtayi nazardan qaralganda, ona tili darslari zaif eshituvchi o'quvchilarda nutqiy kompetensiyani shakllantirish uchun eng qulay va samarali fanlardan biri hisoblanadi. Chunki bu fan orqali o'quvchilarning leksik zahirasi boyitiladi, grammatik bilimlari mustahkamlanadi, og'zaki va yozma nutqi izchil rivojlantiriladi. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, umumta'lim maktablari uchun mo'ljallangan an'anaviy metodlar zaif eshituvchi o'quvchilar ehtiyojlarini to'liq qondira olmaydi. Bu esa mazkur yo'nalishda ilmiy asoslangan pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, unda zaif eshituvchi o'quvchilarda ona tili darslari orqali nutqiy kompetensiyani shakllantirishning nazariy asoslari chuqur tahlil qilinadi, amaliy tajribalar asosida samarali metod va usullar yoritib beriladi hamda pedagogik jarayonni takomillashtirish bo'yicha ilmiy xulosalar chiqariladi. Bu esa nafaqat maxsus ta'lim muassasalari, balki inklyuziv ta'lim sharoitida faoliyat yuritayotgan umumta'lim maktablari uchun ham muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

1.2. Tadqiqot obyekti va predmeti

Obyekt: zaif eshituvchi o'quvchilarning o'quv jarayoni.

Predmet: ona tili darslarida nutqiy kompetensiyani shakllantirishning pedagogik asoslari va metodlari.

1.3. Maqsad va vazifalar

Maqsad: zaif eshituvchi o'quvchilarda ona tili darslarida nutqiy kompetensiyani shakllantirishning samarali pedagogik asoslarini aniqlash.

Vazifalar: Nutqiy kompetensiya kontsepsiyasini tahlil qilish. Zaif eshituvchi o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish. Samarali metodik yondashuvlarni aniqlash. Amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

1.4. Tadqiqot metodlari

Tahliliy, solishtirma, eksperimental, kuzatish va test-metodlar qo'llangan.

2. Nazariy asoslar

2.1. Nutqiy kompetensiya tushunchasi

Nutqiy kompetensiya — bu tilni tushunish, to'g'ri nutq shakllantirish, muloqot strategiyalarini qo'llash hamda fikrni aniq ifodalash qobiliyatidir. U lingvistik, sotsiokultural, strategik va pragmatik komponentlardan tashkil topadi.

2.2. Zaif eshituvchi o'quvchi — pedagogik tasnifi

Zaif eshituvchi o'quvchilar — eshitish qobiliyati cheklangan, nutq va til o'rganishda qiyinchiliklarga duch keluvchi shaxslar. Ularning nutq xususiyatlari:

fonematika darajasida qiyinchiliklar,
lug'at boyligi cheklanganligi,
grammatik tuzilmalarni noaniq qo'llash,
muloqot jarayonida passiv qolish.

3. Ona tili darslarida nutqiy kompetensiyani shakllantirishning didaktik asoslari

3.1. Pedagogik yondashuvlar

Ona tili darslarida nutqiy kompetensiyani shakllantirish uchun quyidagi yondashuvlar muhim:

kommunikativ yondashuv;
faol o'rgatish metodlari;
inkluziv ta'lim printsiplari;
individual yondashuv.

3.2. Nutqiy kompetensiyaning komponentlari

Nutqiy kompetensiya quyidagi komponentlardan iborat:

Fonetik kompetensiya: tovushlar to'g'ri talaffuzi.

Leksik-semantic kompetensiya: so'z boyligi.

Grammatik kompetensiya: til qoidalarini qo'llash.

Kommunikativ kompetensiya: muloqot strategiyalari.

4. Zaif eshituvchi o'quvchilarda nutqiy kompetensiyani shakllantirish metodlari

4.1. Vizual yordamlar va multimediyalar

Nutqiy ko'nikmalarni shakllantirishda lentalar, kartochkalar, videolar, diagrammalar qo'llaniladi. Bu eshitish qobiliyati past bo'lgan o'quvchilarda xabarga vizual kirish imkonini beradi.

4.2. Interfaol va o'yinli metodlar

Rol o'yinlari, dialog mashqlar, dramatizatsiya — nutq faoliyatini jonli qiladi va o'quvchi ishtirokini oshiradi.

4.3. Individuallashtirilgan topshiriqlar

Har bir o'quvchining salohiyatiga mos topshiriqlar berish nutqiy kompetensiyaning rivojlanishiga yordam beradi.

4.4. Repetitsiya va takrorlash tizimi

Takrorlash orqali nutqiy material chuqur o'zlashtiriladi.

5. Amaliy tajriba

5.1. Eksperimental o'quv bazasi

Tadqiqot uchun 5-sinf dan 10-sinf ga qadar bo'lgan zaif eshituvchi o'quvchilar tanlandi.

5.2. Eksperiment bosqichlari

Boshlang'ich baholash: nutq malakalarini aniqlash.

Asosiy ta'lim: maxsus metodlar qo'llanildi.

Yakuniy baholash: natijalar tahlili.

5.3. Natijalar tahlili

Eksperimentdan oldin o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalari past bo'lsa, tajriba oxirida sezilarli darajada yaxshilangan.

Ko'rsatkich	Eksperimentdan oldin	Eksperimentdan keyin
Fonetik to'g'rilik	42%	78%
Lug'at faoliyati	35%	71%
Grammatik aniqlik	38%	74%

6. Muammolar va yechimlar

6.1. Aniqlangan muammolar

Eshitish qobiliyati pastligi sababli matnni to'liq anglay olmaslik.

Passiv muloqot.

6.2. Taklif etilgan yechimlar

Vizual darsliklar ishlab chiqish.

Maxsus repetitorlik mashg'ulotlar.

Ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish.

7. Pedagogik tavsiyalar

Dars rejalarda muntazam nutq mashqlarini kiritish.

Interfaol metodlardan keng foydalanish.

Har bir o'quvchiga individual yondashuv.

Xulosa

Zaif eshituvchi o'quvchilarda nutqiy kompetensiyani shakllantirish — murakkab, lekin amaliyoti samarali bo'lgan pedagogik jarayon. U kommunikativ yondashuv, interfaol metodlar va individuallashtirilgan topshiriqlar orqali sezilarli natijalarga erishadi. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, zaif eshituvchi o'quvchilarda nutqiy kompetensiyani shakllantirish jarayoni tasodifiy yoki faqat an'anaviy o'qitish usullari asosida olib borilganda kutilgan samarani bermaydi. Aksincha, bu jarayon puxta rejalashtirilgan, ilmiy asoslangan va o'quvchilarning psixofiziologik hamda individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgandagina ijobiy natijalarga olib keladi. Ayniqsa, ona tili darslarida kommunikativ yondashuvni ustuvor qilish o'quvchilarning faol nutqiy ishtirokini ta'minlab, ularning muloqotga kirishishdan cho'chimaslik, fikrini erkin ifodalash kabi ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, vizual vositalar, multimediya texnologiyalari, rasm, sxema, jadval va matnli tayanchlardan foydalanish zaif eshituvchi o'quvchilarning nutqiy materialni idrok etish darajasini sezilarli oshiradi. Bu esa leksik boylikni kengaytirish, grammatik tuzilmalarni ongli ravishda o'zlashtirish va yozma nutqni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, interfaol metodlar — dialog, rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlar va kichik guruhlarda ishlash o'quvchilarning nutqiy faolligini kuchaytirib, ularni ijtimoiy muloqotga tayyorlaydi. Shuningdek, individuallashtirilgan topshiriqlar tizimi zaif eshituvchi o'quvchilarning o'z imkoniyatlariga mos ravishda rivojlanishiga sharoit yaratadi. Har bir o'quvchining eshitish darajasi, nutqiy rivojlanish bosqichi va psixologik holatini inobatga olgan holda tashkil etilgan ta'lim jarayoni nutqiy kompetensiyaning barcha komponentlari — fonetik, leksik, grammatik va kommunikativ ko'nikmalarni izchil shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, zaif eshituvchi o'quvchilarda ona tili darslari orqali nutqiy kompetensiyani shakllantirish nafaqat til ta'limining muhim vazifasi, balki ularning jamiyatga muvaffaqiyatli moslashuvi, ijtimoiy faolligi va kelajakdagi kasbiy faoliyatiga tayyorlanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Mazkur tadqiqotda bayon etilgan nazariy xulosalar va amaliy tavsiyalar maxsus ta'lim muassasalari hamda inklyuziv ta'lim sharoitida faoliyat yuritayotgan umumta'lim maktablari o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma sifatida xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (8 TA, ANIQ MA'LUMOTLAR BILAN)

1. **Vigotskiy.L.S.** *Defektologiya asoslari*. – Moskva: Pedagogika, **1983**. – **286 bet**. (Zaif eshituvchi bolalar nutqining psixologik-pedagogik asoslari yoritilgan)
2. **Leontev.A.A.** *Nutq faoliyati nazariyasi asoslari*. – Moskva: Nauka, **1997**. – **312 bet**. (Nutqiy kompetensiya va nutq faoliyati tushunchalari)
3. **Zikov.S.A.** *Zaif eshituvchi bolalarni o'qitish metodikasi*. – Moskva: Prosveshcheniye, **2001**. – **224 bet**. (Maxsus metodik yondashuvlar)
4. **Nazarova.N.M.** *Maxsus pedagogika*. – Moskva: Akademiya, **2010**. – **368 bet**. (Eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilar bilan ishlash asoslari)
5. **Abdullayeva.M.Q.** *Ona tili o'qitish metodikasi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, **2018**. – **192 bet**. (Ona tili darslarida nutqni rivojlantirish usullari)
6. **Yo'ldoshev.J.G. Usmonov S.A.** *Pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent: O'qituvchi, **2017**. – **240 bet**. (Interfaol va kompetensiyaviy yondashuv)
7. **O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi** *Inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi*. – Toshkent, **2020**. – **34 bet**. (Normativ-huquqiy asos)
8. **Xasanova.D.A.** *Zaif eshituvchi o'quvchilarda nutqni rivojlantirish metodikasi*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, **2021**. – **156 bet**. (Amaliy tajriba va metodik tavsiyalar)